

Qarabağın daşlaşmış tarixi: qalalar, abidələr

ƏSGƏRAN - Aran Qarabağdan Şuşaya gedən yolun üstündə, Qarqarın hər iki sahilində on səkkizinci əsrə aid qaladır. Çayın vadisinin ən yığcam hissəsində, hücum üçün son dərəcə əlverişli keçiddə inşa edilib. Azərbaycan ərazisində müxtəlif dövrlərdə tikilmiş qalaların heç birinə bənzəmir. Qalın divarlarına, hörgü sistemine və bürclərinin düzümünə görə Dərbənd, Beşbarmaq, Gilgilçay qalalarını xatırlatsa da, ilk baxışda sadə görünür. Əs-lində, son dərəcə dəqiq düşünülmüş strateji quruluşa malikdir.

Adi qara və yonma çaylaq daşlarından tikilib. İki istehkamdan ibarətdir. Eni yüz-yüz əlli metr, uzunluğu iki yüz metr olan qalanın uca, qalın divarları boyu, küncələrində irili-xırdalı səkkiz nəhəng bürçü və hamısında da mərtəbə konstruksiyaları, pilləkənlər, mazğallar, müşahidə məntəqələri, nişangahları var.

Daxili quruluşuna fikir verin: hər tərəfdən divarlarla, bürclərlə əhatə olunmuş meydan əsl "ölüm ilgəyi"dir. Yəni əgər düşmən qoşunu ağır itki bahasına mühafizə qüvvələrini yarıb, qalaya daxil olarsa, həmlənin hansı tərəfdən ediləcəyini seçə bilməyəcək. Çünki lazım gələndə ikinci darvaza taybatay açıla və ehtiyat zərbə dəstələri döyüşə qoşula bilərdi.

Bundan əlavə, qalanın lap yuxarı tərəfində divarlara bitişik ikinci istehkam da var. Bütün əlamətlərinə görə yəqin ki,

burada hərbi sursat saxlanırmış və eyni zamanda mühafizə dəstələrinin, gömrükhana növbəçilərinin, qalabəyinin yerləşməsi üçün kazarma, köməkçi otaqlar da olmuşdur.

Beləliklə, Aran Qarabağdan Şuşa qalasınadək geniş bir sahə ayıq-sayıq nəzarət altında saxlanılmış, xanlığın paytaxtına gedən əsas yol gecə-gündüz mühafizə edilmişdir.

Sağ sahiləki qalanın bürclü, ikiqat daş divarları var. Sol sahiləki qala isə dördkünc bürclüdür. Hər ikisinin divarlarının qalınlığı iki-üç metrdir. Həm Aran Qarabağ, həm də Şuşa tərəfdən giriş darvazaları olmuşdur. Qalanın etibarlı istehkam, mühafizə və gömrükhana funksiyasını səciyyələndirən əsas cəhəti onun qəsr tipli olmasıdır. Eyni zamanda yolüstü buraxılış məntəqəsi funksiyasını yerinə yetirən qalanın sol tərəfi sıx meşəlik, sağ tərəfi isə sıldırım qayalıq, dərəli-təpəlidir. Gəlib-keçən əhali axını, karvanlar burada yoxlanılırmış.

Əsgəran qalasının bir hissəsi də Qarqar çayının o biri sahilindədir. Bu hissə tamamilə başqa şəkildə qurul-

muşdur və bir qədər də başqa məqsəd güdüdü. Səddin bir ucu çayın sahilində, o birisi isə dağın zirvəsindədir. Hər iki qurtaracağına möhkəm istehkam qurğuları mövcuddur. Uzunluğu üç yüz metrə qədər olan bu səddin hündürlüyü doqquz, qalınlığı isə üç metrə yaxındır. Quruluşunda isə hələ dünyanın heç yerində təsadüf edilməyən bir xüsusiyyət var. Çayın lap sahilindəki dördbucaq

şəkilli istehkamdan başlayıb, yamacın sinəsi ilə qalxaraq sərt dikdirdəki böyük istehkama qovuşan bu səddin divarları müasir dəhlizlər kimi, iki qatdan ibarətdir və başdan-baş a tağbənd örtüklüdür.

Böyük Çin səddində olduğu kimi, divarın üstü ilə dörd adamın yanaşı hərəkət edə biləcəyi endə yol uzanır. Deməli, döyüş zamanı əsgərlər həm qapalı dəhlizlə, həm də səddin üstü ilə aşağıdakı və yuxarıdakı istehkamlar arasında sərbəst hərəkət edir, aradakı bürclərdə yığışır və beləliklə də, istənilən anda müəyyən nöqtədən hücumu hazır olurlar. Əgər çevik strateji manevr tələb olunarsa, səddin ikinci mərtəbəsindən istifadə etmək mümkündür. Ona görə ki, bütün səddboyu mazğallar və atəş açıqları düzülmüşdür.

I Rusiya-İran müharibəsi zamanı (1804-1813) rus qoşunlarının düşərgəsi Əsgəran qalası yaxınlığında olub. 1810-cu ildə Rusiya ilə İran arasında sülh danışıqları da məhz bu qalada aparılıb.

ŞAHBULAQ - Şahbulaq kəndi yaxınlığında on səkkizinci əsrə aid qala Qarabağ xanlığının ikinci paytaxtı olub. Bünövrəsi 1748-ci ilin sonlarında vaxtilə I Şah Abbasın qışlağı olmuş yerdə - Tərnəgüt adlı hündür təpə üzərində və böyük bir bulağın yanında Pənahəli xan Cavanşir tərəfindən qoyulub. Düşmən qüvvələrin Qarabağa tez-tez hücumu bu müdafiə qalasının sürətlə inşasına səbəb olmuşdu. Ona görə də qısa müddət ərzində qalanın ətrafında bişmiş kərpicdən geniş və möhkəm müdafiə hasarı və bürclər tikilmiş, içərisində ən zəruri inzibati binalar inşa edilmişdi. Mazğallı müdafiə divarlarının hündürlüyü yeddi, bürclərininki isə səkkiz metr yarım çattı. Yeganə giriş yolu şimal tərəfdən idi.

Pənahəli xan Cavanşir Qarabağın adlı-sanlı adamlarını, qulluqçuları, sənətkarları burada məskunlaşdırmış, öz iqamətgahını Bayatdan Şahbulağa köçürmüşdü. Sonra məlum olmuşdu ki, bu qala xanlığın tələbatını ödəyə bilmir. Qala-şəhər Bayata nisbətən əlverişli və möhkəm bir yerdə olsa da, düşmən qoşunları qarşısında uzun müddət davam gətirə bilməzdi. Ona görə də xan geniş məsləhət-məşvərət keçirib, paytaxt kimi başqa bir qüdrətli müdafiə qalası tikmək fikrində olduğunu bildirir. Beləliklə də, Şuşanın əsasını qoyur. Xanlığın üçüncü paytaxtını rəsmiləşdirmək barədə fərman verəndən və öz iqamətgahını ora köçürəndən sonra (1753) Şahbulaq qalası tədricən tərk edilib.